

JÜRGEN PIETERS

Új historizmus: posztmodern történetírás a narratológia és a heterológia között*

„A(t) its most brilliant,
most elegant New Historicism is charecteristically postmodern”

Bevezetés

Sokat beszéltek már az új historizmus intellektuális és formális alapelveiről. S. Greenblatt, Louis Montrose, Stephen Orgel, Robert Weimann és mások a nyolcvanas évek első felében elődeik hibáit akarták feltárni. A naiv történelemszemlélet, az objektivitásba vetett kvázi-pozitivisták hit, a múlt problémamentes reprezentációjának tétele elfogadhatatlan a posztstrukturalista reprezentáció- és jelelmélet képviselői számára. A hagyományos történetírás a múlt masszív, egységes tömbbé való leegyszerűsítése miatt nem hallotta meg a történelem disszonáns hangjait. S a korábbi történészek nem vették figyelembe saját történetiségüket – előítéleteiket, *Vorurteile*, amint azt Gadamer megfogalmazta –, s az általuk tanulmányozni kívánt múlt és saját jelenük közötti kölcsönhatást.

Nem kell hosszasan részleteznem, hogy az új historizmus belátásai lassan kollektív tudásunk részévé válnak.¹ Nem áll szándékomban vitatni az általam is közhelynek tekintett tételek igazságát. A folytatásban ezért néhány olyan kérdést vetek föl, amelyek véleményem szerint eddig méltánytalanul háttérbe szorultak. Catherine Belsey álláspontját véve alapul, mely szerint az új historizmus egy szerteágazó kortárs, posztmodern történetelmélet, kettős a célom. Egyrészt feltárni az idézett kijelentés elméleti, historiográfiai hátterét, hogy megállapítsam, az új historizmus tényleg megfelel-e a posztmodern történelemelmélet irodalmi-történeti változatának. A középpontba Frank Ankersmit posztmodern apológiáját állítom, akinél elég ellenérvet találok Belsey állítására. Másfelől a tanulmányom az is a célja, hogy hagyja a teoretikus kérdéseket, és Stephen Greenblatt ösztönzésére a historista gyakorlat felé forduljon. Greenblatt olvasásmódját akkor jellemezhetjük a maga teljességében, ha a posztmodern történelemelméletet nem tekintjük teljesen módszernek. Azt ajánlom, hogy a posztmodern historizmus elnevezésén kétféle, egymással szoros kapcsolatban álló módszert értsünk: különböztessük meg a narratív (diskurzív) és a heterológ (pszichoanalitikus) megközelítést. Az elsőt Foucault archeológiája és genealógiai kutatásai, a másikat Michel de Certeau munkássága jelzi. A tanulmány második részében azt tárgyalom, hogy Greenblatt munkássága a kettő közül melyikkel állítható párhuzamba. Válaszomban Greenblatt történelmi anekdotáira szeretnék kitérni, hogy anekdotikus heurisztikája segítségével olvasásmódjában mindkét megközelítés nyomait tetten érhessem.

* A fordítás a következő kiadás alapján készült: *New Historicism: Postmodern Historiography. History and Theory*, vol. 39, number 1, (February 2000.) 21–38.

¹ A téma átfogó tárgyalása és további szakirodalom Brannigan, John: *New Historicism and Cultural Materialism* (London, 1998.) könyvében olvasható.

Az elmélet

Az új historizmus programjának legtöbbet idézett, központi helye Greenblatt *Learning to Curse* című gyűjteményes kötetének utolsó írása, a *Resonance and Wonder*. A szövegben Greenblatt részletesen összefoglalja, mi választja el a hagyományos történetírástól őt és kollégáit. Ez legalább két okból is jelentős. Mindenekelőtt azért, mert Greenblatt csak elvéve kommentálta munkái elméleti koncepcióját. Amikor tehát ezt teszi, az mindig fontos és érdekes. Másfelől Greenblatt amellett érvel, hogy az a név, amellyel hírnevet szerzett magának, teljesen félrevezető.² Ugyanis Greenblatt új historizmusa nem historizmus. Lásuk, hogy miért nem.

„Az *American Heritage Dictionary* a historizmus (historicism) szó három jelentését adja:

1. Az a hit, hogy a történelmi folyamatok maguktól zajlanak le, anélkül, hogy az ember túl sokat tehetne megváltoztatásukért.
2. Az az elmélet, amely előírja, hogy a történész kerülje az ítéletalkotást a valaha volt kultúrákkal és múltjukkal kapcsolatban.
3. A hagyomány és a múlt iránt táplált mélységes tisztelet.

Az új historisták és én magam is szembehelyezkedtem ezekkel a nézetekkel.”³

Most áttérek az értékelés problémájára. De mielőtt folytatom, világossá kell tennem, hogy Greenblatt a szótár meghatározása alapján kétféle történészi gyakorlatot von össze, melyek semmi módon nem tartoznak egybe. A probléma részben terminológiai természetű. A *historicism* szó ugyanis félreérthető. Az angolban két ellentétes gyakorlat leírására szolgál:⁴ a spekulatív, Hegel, Spengler és Toynbee által kidolgozott és alkalmazott történelemfilozófiára (lásd: Karl Popper *The Poverty of Historicism*⁵ című ismert könyvét), valamint a Hippolyte Taine és Leopold von Ranke⁶ objektivista és rekonstruktív történészi munkáira. Greenblatt a *Resonance and Wonder* című kritikájában e két dolgot közös nevezőre hozza: a mű első felében Hegel történelemfilozófiáját, a történelem univerzális, változatlan törvényeit bírálja, majd a Ranke műveihez kapcsolható történészi gyakorlatra utal, amely Hegel történelmi historizmusát kívánta felülbírálni.⁷

² Greenblatt kommentárját a fogalom intézményesüléséről lásd: Greenblatt, Stephen: *Learning to Curse: Essays in Early Modern Culture*. New York, 1990. (a továbbiakban: Greenblatt 1990.) 146.

³ Greenblatt 1990.

⁴ Ankersmit, Frank: *Historicism: An Attempt at Synthesis, History and Theory* 34. 1995. (a továbbiakban: Ankersmit 1995.) 144. (Magyarul: *Aetas* 2003. 3–4. szám.)

⁵ Popper, Karl: *The Poverty of Historicism*. London–New York, 1957. (Magyarul Karl Popper: *A historicizmus nyomorúsága*. Budapest. 1989.)

⁶ A terminológiai probléma tisztázható. Frank Ankersmit hozzászólásában (Ankersmit, Frank: *Aesthetic Politics: Political Philosophy Beyond Fact and Value*. Stanford, 1996. 375–376. (a továbbiakban: Ankersmit 1996.)) a *historicism* fogalmát Hegelre, *historism* fogalmát pedig Ranke és követői megjelölésére használta. Lásd még: Iggers, Georg: *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*. Middleton, 1983. (a továbbiakban: Iggers 1993.); Ankersmit: *De navel van de geschiedenis: Over interpretatie, representatie en historische realiteit*. Groningen, 1990. 127–148. (a továbbiakban: Ankersmit 1990.); Ankersmit 1995. 143–162., és Hamilton, Paul: *Historicism*. London–New York, 1996. Ankersmit szempontjából találhatóbb Greenblattet inkább új historistának, mint historicistának nevezni. További szakirodalom: *New Philosophy of History*. Ed. Frank Ankersmit–Hans Kellner. London, 1995. 278–283.

⁷ White, Hayden: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, 1973. 164., valamint Ankersmit, Frank: *The Origins of Postmodernist Historiography*. In.: *Historiography between Modernism and Postmodernism: Contributions to the Methodology of the Historical Research*. Ed. Jerzy Topolski. Amsterdam–Atlanta, 1994. (a továbbiakban: Ankersmit

Greenblatt elégedetlensége Hegel historizmusával nyilvánvaló: hiszen Hegel, akit csupán az egyetemes történelmi folyamat változatlan törvényei foglalkoztatnak, melyeket kivon az emberi cselekvés esetlegességének dinamikájából, igazából nem tekinthető történelmesnek. Ennél számomra azonban sokkal fontosabb az, ahogyan Greenblatt Ranke történelmi munkáit tárgyalja. Greenblatt azonban nem Rankét, hanem annak karikatúráját veszi célba. Szerinte a Rankétől származó mottó (a történész feladata annak feltárása „wie es eigentlich gewesen”, s minden történelmi korszak egyformán közel áll Istenhez) pozitivismusról árulkodik. Peter Geyl és mások vitatják, hogy az az elmélet és az a gyakorlat, amelyből e mottót kiragadták, pozitivista vagy naiv volna.⁸

Ha figyelembe vesszük, hogy a hagyományos történelemszemlélet nem naivan objektívista, rá kell jönnünk, hogy a probléma mélyebben húzódik, mint a terminológiai réteg. A hagyományos (Ranke és mások) és az új historista gyakorlat közötti valós különbségek ellenére a historizmust még nem kell mindenestül elvetni.

Frank Ankersmit számos írásában elméleti szempontból vette védelmébe a historizmust.⁹ Először *A historizmus modern védelmében* címmel megjelent tanulmányában körvonalazta a „narratív historizmus” terminust. Ő ezen azt a történetírói gyakorlatot érti, amelynek interpretációit és leírásait a múlttól „abszolút pontosnak” ismerik el, mégis mint amely tisztában van azzal a ténnyel, hogy a történelmi leírás és interpretáció semmilyen módon nem lehet azonos az általa vizsgált tárggyal (azaz magával a múlttal).¹⁰

Ankersmit nem foglalkozik közvetlenül Greenblatt és kollégái új historikus gyakorlatával, beszámolója a kortárs posztmodern historizmus elvárásairól mégis ráillik az új historizmus követelményeire. Azt is mondhatjuk, hogy a régi és az új historizmus kapcsolata az irodalomtudományban hasonlít a „rég” és az „új” történettudomány viszonyához. „A különbség – írja Ankersmit – a történelmi valóság, a szövegek és viszonyaik eltérő látásmódjából fakad.”¹¹ A hagyományos történetírás logikáját szerinte az ún. kettős transzparencia elve határozza meg: a tradicionális historizmus feltételezése szerint a szövegek áttetszőek, amennyiben egyfelől közvetlen és problémamentes hozzáférést biztosítanak a történelmi valósághoz,¹² másrészt pedig nem viselik magukon az őket létrehozó szubjektum intencióinak és kritikai tevékenységének lenyomatát.¹³

Greenblatt korai programszerű hozzájárulásában az új historizmus elméletéhez (a *Genre* című folyóirat *A hatalom formái és a formák hatalma* című különszámának előszavában) pontosan ugyanarra a problémára mutat rá, amelyre Ankersmit a régi historizmussal foglalkozó írásában. Sokat idézett sorai szerint a régi történetírás lényegi vonása a „történelem

1994.) 90. White írt Ranke historizmusáról (*Metahistory* 163–190.), ahogy Iggers is (63–89.) Hegel filozófiájával szembeállítva (*Metahistory* 81–131.), további kontrasztív szempontokat lásd Geyl, Pieter: *Gebruik en misbruik der geschiedenis* (Groningen–Djakarta) 1956. 31. Lásd még: Iggers 66–67.

⁸ Lásd például: Geyl, Pieter: *From Ranke to Toynbee: Five Lectures on Historians and Historiographical Problems*. Northampton, 1952. és Geyl, Pieter: *Geschiedenis als medespeler*. Utrecht–Antwerpen, 1958. 9–25.

⁹ Ankersmit 1990. 127–148.; Ankersmit 1994.; Ankersmit 1995.; Ankersmit: *Reply to Professor Iggers, History and Theory* 34. 1995. 168–173. (Magyarul: *Aetas*, 2003. 4–5. sz.)

¹⁰ Ankersmit 1990. 138., 131.

¹¹ Ankersmit, Frank: *History and Topology: The Rise and Fall of Metaphor*. Berkeley. 1994. (a továbbiakban: Ankersmit 1994/2.) 126.

¹² „Az új történetírás a szöveget állítja a középpontba – a szöveg immáron nem olyan réteg, amin keresztül rálátás nyílik akár a múltra, akár a történész alkotói intenciójára, hanem olyasmi, amit a történésznek önmagában kell vizsgálnia. Ez a posztulátum a történelmi szöveg áttetszés nélküliségére, a konfliktusokra, bizonytalanságokra, ambivalenciákra, kétértelműségekre irányítja a figyelmet, s Paul de Man ezt a szöveg eldönthetlenségének nevezte.” (Ankersmit 1994/2. 128–129.)

¹³ Ankersmit 1994/2. 126.

monologizálása”: a történelmi korszakok egymemű tradícióra való visszavezetése és a történelmi tények tisztelete a képzelőerő rovására.¹⁴ Greenblatt ezzel a dialogikus gyakorlatot állítja szembe, mely nemcsak a történelem egészét akarja átfogni a maga heterogenitásában, hanem a történetíró munkája történetiségét is figyelembe veszi. A történetírás kétféle módon válik dialogikussá: a történelem mint múltban zajló dialógus (minden momentumát polémia hatja át, melynek minden hangját érzékelnie kell a történésznek) és a múlttal folytatott dialógus gadameri értelmében (a történész nem függetlenítheti magát saját munkájától; ha a múltról mond valamit, beszél is ahhoz).¹⁵

Ankersmit megállapította, hogy a historizmus a jelenséget annak történetével azonosítja. Hangsúlyozza, hogy a kortárs, posztmodern historizmus, melyet ő posztmodern narratívizmusnak nevez, nem feltétlenül fogalmi ellentmondás, feltéve, ha különbséget teszünk a történelmi jelenségek „identitása” és „individualitása” között.¹⁶ Ankersmit számára a jelenség identitását az adott időpontban neki tulajdonított értelmezése adja, individualitása pedig maga a jelenség, ahogy a valóságban lezajlott. A történészt nem a történelmi jelenségek identitása foglalkoztatja: hanem sokkal inkább az identitások, „javaslatok”, melyek fogalmi proposícióival ábrázolja és értelmezi a múltat.¹⁷ Az „identitások” és az „individualitások” megkülönböztetése kettős szerepet játszik Ankersmit érvelésében: az egyrészt a tradicionális historizmusról alkotott elméletének alapját képezi, másrészt saját narratív historista gyakorlatának védjegyét adja. Ankersmit szavaival élve, egyes historikusok azt a hibát követik el, hogy a történelmi jelenségek identitását belevetítik magába a múltba.¹⁸ Ezt az alapvető tévedést tárgyalja Ankersmit második fontos tanulmányában *Historicism: An Attempt at Synthesis* címmel.¹⁹ A szöveg a történelmi eszmét (*historische Idee*) állítja középpontba, ez „a legtermékenyebb folyamat, mely a történetelmélet történetében valaha született.”²⁰ A gondolat Wilhem von Humboldt *Über die Aufgabe des Geschichtschreibers*²¹ című írásából származik. Ankersmit megjegyzi, hogy óriási szerepe van annak a historizmus elméletében, mivel összeköti Ranke historizmusának két alappillérét. A történész kezében ez a kulcs a „wie es eigentlich gewesen”-hez és a „jede Epoche is unmittelbar zu Gott” kijelentésekhez. A történelmi eszme jelentéseit így írja le:

- 1.) A történelmi eszmében ölt testet mindaz, ami egyedi egy történelmi korszakban vagy egy történelmi entitásban.
- 2.) Az egvediség megtestesítésével lehetővé teszi számunkra, hogy behatoljunk a korszak vagy entitás lényegébe.

¹⁴ A korábbi historizmus monologikus – írja Greenblatt –, egyoldalú politikai víziót rejt, rendszerint olyat, amelyet aztán az írástudók az egész lakosság sajátjuknak hirdetnek. Ezt a víziót – melyet alkalmanként két vagy több elem fúziójaként értelmeznek, mégis többnyire belső lényegét tekintve koherens és konzisztens elemként tételezik – nevezik aztán történelmi ténynek. Stephen Greenblatt, előszava a *The Forms of Power and The Power of Forms in the Renaissance* című kötetben (Ed. Greenblatt.) a *Genre* különszáma 15. 1982. 5.

¹⁵ Greenblatt Machiavelli ismert írására utal, melyben a történelmet élők és holtak párbeszédének nevezi (I. Greenblatt, Stephen: *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Berkeley. 1988. (a továbbiakban: Greenblatt 1988.) 1.

¹⁶ Ankersmit 1990. 139.

¹⁷ Ankersmit 1990. 138.

¹⁸ Ankersmit 1990. 141.

¹⁹ *History and Theory* 34. 1995. Georg Iggers válaszával, *Comments on F.R. Ankersmit's paper: Historicism: An Attempt at Synthesis*, *HIT* 34. 1995. 162–167.

²⁰ Ankersmit 1995. 154. Iggers válaszában a historizmus belső lényegének nevezi a koncepciót.

²¹ Humboldt, W. von: *Schriften zur Sprachphilosophie*. Ed. Andreas Flitner, Klaus Giel. Darmstadt, 1994. (a továbbiakban: Humboldt) 80–99.

- 3.) Miközben megismerjük egy entitás vagy korszak eszméjét, egyben elméleti értelemben döntő „magyarázatot” is adunk rá.
- 4.) Noha a történelmi eszme természetének feltárását segíthetik társadalomtudományi törvényszerűségek, az soha nem redukálható le teljesen az e törvények által kifejezett tudásfajtákra.
- 5.) A történelmi eszme testesíti meg a történelmi entitás vagy korszak nagyszámú tulajdonságai közti koherenciát, jóllehet a történelmi eszme megértését elősegítő számos lehetőség között kell választanunk, a döntő kritérium az legyen, hogy melyikük a legsikeresebb a koherencia megteremtésében.
- 6.) A történelmi eszme nem határozható meg a priori módon – miként Fichte vagy Hegel remélte –, alapja csak és kizárólag elfogulatlan történeti kutatás lehet.²²

Akkor veszélyes a történelmi eszme koncepciója, írja Ankersmit, ha a történész nem érti meg, hogy azt nem a múltban kell keresni, ahogyan ezt a historikusok, Ranke és Humboldt tették, hanem a történész diskurzusában, a történeti valóság interpretációjában, amely a múlt koherenciáját a történelmi eszmében megtestesülő fogalmakkal írja le. „A narrativisták egyetértenek a historista elődeikkel abban, miszerint a történész feladata, hogy lássa a múltban a koherenciát és *Zusammenhangot*, és készségesen elismerik a »történelmi eszme« fogalmának óriási értékét. Ám míg a historisták ... a történelmi eszmét entelekheia-szerűen a múltban magában rejlő jelenként fogják fel, amit a történész nyelvénél kell »visszatükröznie«, addig a narrativisták szerint a történész által használt nyelv nem valamiféle a múltban magában rejlő *összefüggésre*/„*Zusammenhang*”-ra reflektál, hanem csak koherenciát ad a múltnak.²³ (Kiemelés az eredetiben – J. P.)

A narratív historizmus elveti a metafizikát, amely Ranke és von Humboldt írásaiban tenyészik.²⁴ Ankersmit a dolgok állítólagos történeti „szubsztanciáját” a múlt „ténybeliségéből” egy távol eső diskurzív rendbe állította, s narratívizmusa ezzel egészében véve tekintetbe veszi azt az axiómát, amely Greenblatt történetírói programjának fő motívuma.²⁵ Greenblatt kijelentése szerint, hogy az új historizmus nem a historizmus egyik változata, nem állja meg a helyét. Éppen ellenkezőleg, az új historizmus megmenti a hagyományos történetírást a metafizikai realizmustól, és ezzel magát a historizmus jobb és igazabb változatává teszi.

A gyakorlat

Posztmodern és új historizmus összefonódása újból felveti a kérdést, hogy Greenblatt munkái a posztmodern történelemelmélet irodalmi-kritikai változatainak tekinthetők-e. De a kérdés megválaszolása előtt meg kell fogalmaznom még egy kérdést: a posztmodern történetírás homogén-e vagy differenciált? Másképp fogalmazva: az Ankersmit posztmodern historizmusától és a posztstrukturalizmus különféle elméleteitől (a cultural és literary history hatásait már nem is említem) inspirált narratív modell az egyetlen lehetséges formája a posztmodern ismeret- és ábrázolás-elméleten nyugvó történelemszemléletnek?

Nyilvánvalóan nem. Számos posztstrukturalista (Todorov, Certeau, Foucault és Lyotard közülük a legismertebbek) van hatással Ankersmit kettős antitranszparencia kritériu-

²² Ankersmit 1995. 154.

²³ Ankersmit 1995. 155. Ankersmit *History and Topology* kötetében megjelent *Six Theses on Narrativist Philosophy of History* című tanulmányában írja: „A történész megpróbálja megtalálni a lényegét, a történelem eszméjét, amely nézetük szerint magukban a történelmi jelenségekben jelen. A narratív szemlélet ezzel szemben nem ismeri el, hogy nem felfedezi a struktúrákat, hanem visszavetíti őket a múltba. (Ankersmit 1994/2. 36.)

²⁴ Ankersmit 1995. 155.

²⁵ Greenblatt 1988. 3.

mának kidolgozására, és csak kevesen vannak, akik azt gondolják, hogy a posztmodern historizmus házában nincs már több kiadó lakás. A továbbiakban a posztmodern historizmus két (egymással rokon) típusát ismertetem. Az egyiket narratívnak (Ankersmit nyomán, amelyre Michel Foucault lehet a legjobb példa), a másikat heterológának nevezem. Megpróbálom feltárni kapcsolódási pontjaikat és megadom a választ arra, hogy Greenblatt új historizmusa melyik típusal rokon.

A narratív historizmus olyan eljárás, amely a történelmi eszme megtalálásán fáradozik, de azt a múlt ontológiájából áthelyezi a szöveg diskurzusába (beleértve mind a történést, mind az írásos források diskurzusát, amely a hagyományos historizmus terepe). A leírás kerekedik felül benne: a történész a múltat elsősorban úgy akarja olvasni, megérteni, rekonstruálni, ahogy az valóban megtörtént, nem aszerint, ahogy a jelenben látjuk. A módszer azért diskurzív, mert az adott múltbeli pillanat diskurzív mezőinek és strukturális mechanizmusának leírását és funkcionális elemzését adja. Legjobb példája, amelyből legtöbbször merítettek ösztönzést, Foucault „archeológiai” és „genealógiai” jellegű munkássága.²⁶ Foucault szerint a történelmi eszme diskurzív jelenség (nem szabadon lebegő, idealisztikus entitás), struktúráját a korszak szövegei, intézményei és tevékenységi formái együtt alkotják. A lehető legalaposabban leírta a diskurzív jelenségek mint „pozitivitások” jellemzőit és funkcióit. Foucault hangsúlyozza a történelmi korszakok heterogenitását, valamint azt, hogy a hagyományos historicista feltételezéssel szemben a történelmi eszmék nem képeznek összhangot (*Zusammenhang*).

A posztmodern elméletek második csoportja, a heterológia más megközelítéssel él, célja – mint a neve is mutatja – kapcsolatba lépni a történelem másságával, vagy teljesen felfedni azt. A posztstrukturalista inspirációnak köszönhetően a heterológok mindig is tisztában vannak azzal, hogy ezt a másságot soha nem tehetik közvetlenül láthatóvá és jelenlévővé, hiszen a múltból csak leírások és közvetítők állnak rendelkezésünkre. Mégis úgy hiszik, hogy az érezhetővé és láthatóvá válik azáltal, ami *nem*, azaz távollétében tehető jelenlévővé, feltéve, hogy megfelelő módszerrel olvassuk a múltat, a reprezentáció történelmi mechanizmusainak peremterületeire összpontosít. Michel de Certeau munkássága világosan mutatja ennek a módszernek a pszichoanalitikus jellegét. Általa a történész keresi meg az elfojtott múltat, amely a „retour du refoulé” logikája szerint a történelemről szóló leírásunkban megjelenik. Az elfojtott elem – mely soha nem lehet jelen – csakis hiányán keresztül érezhető, mint azon mechanizmus negatív összetevője, amely elfojtotta, kizárta.²⁷

Foucault és Certeau munkái olyannyira hasonlítanak egymásra, hogy ütköztetésük alapos magyarázatra szorul, jöllehet ez nem csökkenti szembeállításuk heurisztikus értékét. Heterológia és narratív szemléletmód az érem két oldala. Két komplementer terület, amelyek egymást kiegészítik. Greenblatt e két modellt ötvözte a történelmi anekdoták használatában: az anekdoták a kultúra diszperzív jellegének (narratív) és a történelem mássága felbukkanásának a helyei (heterológia). Céлом e szembeállítás heurisztikus előnyeinek tárgyalása az új historizmusról folytatott vitában, ezért azt nem vizsgálom, hogy Greenblatt hol és miért tér el e két paradigmától, csupán röviden szeretnék kitérni arra, hogy hol van az a pont, ahol Greenblatt olvasói gyakorlata azzal fenyeget, hogy az általa meghaladni kívánt hagyományos historizmusba csúszik vissza.²⁸

²⁶ Foucault neve nemegyszer fölbukkan. Lásd például: Ankersmit 1990. 63. ff., vagy Ankersmit 1996. 96–136.

²⁷ Certeau, Michel de: *L'écriture de l'histoire*. Paris, 1975. (a továbbiakban: Certeau 1975.) 22.

²⁸ Argumentációm ezen részét egy később megírandó tanulmányban fogom részletesebben kifejteni.

Az új historizmus és Foucault narrativizmusa

Greenblatt munkássága és a narratív historizmus közti összefüggés meghatározásának talán legegyszerűbb módja kimutatni azt, hogy első és egyik legfontosabb művének (Renaissance Self-Fashioning from More to Shakespeare) központi fogalma, az 'énformálás' (*self-fashioning*) történeti eszmeként funkcionál a kifejezés ankersmiti értelmében. Greenblatt az 'énformálás' fogalmára alapozza a kora újkor lehetséges interpretálásának általa javasolt módszerét: a reneszánsz úgy is értelmezhető, mint egy olyan korszak, melyben az individuális identitások autonóm formálása és azok masszív társadalmi meghatározottsága közötti dialektika kerül előtérbe, amely a szubjektivitás új értelmezéseit és gyakorlatait eredményezi. Az eszmét nem történelmi tényként kezeli, hanem a diskurzus központi magjaként, melynek segítségével Greenblatt megpróbálja koherenssé tenni a történeti jelenségek káoszát, amelyekkel szembesült. Ha figyelembe vesszük Greenblattnek a hagyományos historizmust illető kritikáját, érvelhetünk úgy is, hogy a korai modern korszak általa indítványozott olvasási/értelmezési módja, a '*self-fashioning*' egyedüli alapelve alapján ugyanolyan monologikusnak mondható, mint azoké a reneszánsz tudósoké, kiknek munkásságával szemben Greenblatt megkísérli meghatározni saját gyakorlatát.²⁹ A tanulmányát alkotó egyes fejezetek szerkezete azonban ezt a szemrehányást nagymértékben cáfolja. Azt is mondhatjuk, hogy a különálló tanulmányokban alkalmazott konkrét elemzési módok és a Greenblatt munkájának általános argumentatív vonala közötti kapcsolatot irányító logika nagyon hasonló a narrativizmus két típusa köztihez, melyet Ankersmit egyik központi tanulmányában *De Navel van de Geschiedenis* („*The Navel of History*”) címmel felvázolt. Ebben a szövegben Ankersmit javaslatot tesz az általa „diszperz” és „integráló” narrativizmus két típusának megkülönböztetésére: amíg az utóbbi főként azzal foglalkozik, hogy koherens képet adjon egy történeti szakaszról, melyben minden partikularitásnak azt az egészet kell illusztrálnia, amelyből izolálható, az előző (ezt példázza Carlo Ginzburg mikrotörténete) megpróbálja felfedni az illusztráció ideológiáját, mely éppen az ilyesfajta integráló megközelítésekben rejlik. A diszperz narrativizmus tudatosítja bennünk ennek az ideológiának a határait, azt állítva, hogy ami reprezentatív, az sosem teljesen az: az integratív megközelítés esetében az individuális jelenségek egyszerűsége szemléltető erejük érdekében tompítva van, a diszperzív megközelítésben a szingularitások megmaradnak szingularitásoknak, melyek nem feltétlenül koherensek egymással, s nem feltétlenül változatai egy nehezebben felismerhető egyesítő erőnek.

A *Renaissance Self-Fashioning* mind a hat fejezetében Greenblatt nagy figyelmet szentel az általa felhasznált anyagok alapvető heterogenitásának, és ragaszkodik ahhoz a módhoz, ami által ezek a szingularitások ellenállhatnak a kulturális univerzumba való integrálódásnak, melyet a könyv mint egész, szándéka szerint létrehozni kívánt. Valóban, a dialogikus olvasási módszer, melyet pályafutása során, mondhatni, első alkalommal ebben a könyvben tökéletesít, ennek a heterogenitásnak az eredménye: a tanulmányokban Greenblatt számos kortárs szöveget kombinál és állít szembe elemzéseiben, hogy létrehozza a diskurzív rendszert (annak részeit), melyben mindegyik osztozik, egy olyan rendszert, melynek legfőbb funkciója, hogy strukturálja és stabilizálja a társadalmat, és hogy alárendelje követelményeinek a benne élő individuumokat, ugyanakkor elegendő helyet hagy az *autopoésis* munkájának, amely a korai modern szubjektifikáció mechanizmusainak velejárója.³⁰ Ez a fajta diskurzív rendszer hasonlít arra, amit Michel Foucault a kulturális '*dispositifs*' terminussal jelöl: ezek különböző szövegek, gyakorlatok és intézmények diverz és komplex, di-

²⁹ Lásd: Greenblatt 1988. 2.

³⁰ Ebben a vonatkozásban Greenblatt 'énformálással' (*self-fashioning*) kapcsolatos elképzelései Foucault elemzéseivel hozhatók kapcsolatba a kora modern kor 'governmentality' elméleteiről. Lásd: Foucault, Michel: *Dits et Ecrits*. Paris, 1994. III. 635–657.

namikus rendszerét eredményezik, melyek közös céllal rendelkeznek, és az 'egység a különféleségben' logikája szerint kapcsolódnak egymáshoz.³¹ Greenblatt szerint ezek a 'dispositifs' vagy diskurzív formációk két tengely, a 'kényszer' (*constraint*) és a 'mobilitás' (*mobility*)³² mentén szerveződnek: a kulturális rendszerek a maguk szabta korlátok szerint működnek és szerveződnek, olyan korlátok szerint, melyek egyes dolgokat lehetővé, másokat lehetetlenné tesznek.

A narratív történelem feladata tehát, hogy leírja ezeknek a kulturális rendszereknek a formációját és funkcióit. Ennek legtömörebb és legélesebb, programszerű kifejtése Foucault *Archéologie du Savoir* című munkája. Így nem meglepő, hogy azok a kérdések, melyeket Greenblatt az irodalmi szövegeket vizsgáló kulturális elemzéseiben megválaszolni próbál, nagymértékben emlékeztetnek azokra, melyek Foucault munkáiban is központi szereppel bírnak:

Milyen viselkedési módokat, a gyakorlat milyen modelljeit juttatja érvényre ez a munka?

Miért találhatják az olvasók ezt a munkát egy bizonyos időben és helyen kényszerítettnek?

Vannak-e különbségek az én értékeim és az általam olvasott szöveg implicit értékei között?

Milyen társadalmi megértéstől függ egy mű?

Kinek a gondolati vagy cselekvési szabadságát lehet ezzel a munkával explicit vagy implicit módon korlátozni?

Melyek azok az átfogóbb társadalmi struktúrák, melyekkel az elismerés (*praise*) és elutasítás (*blame*) sajátos aktusai (irodalmi szövegekbe foglalva) összekapcsolhatók?³³

Az 'egység a különféleségben' hasonló logikája található a részek és egészek közti viszony greenblatti konceptualizációjának középpontjában is egy kulturális konstelláció történelmi elemzésénél. Ennek locus primusa található meg a történelmi anekdota meglepő greenblatti használatában. Mintául szolgáló tanulmányaiban Greenblatt vizsgálódásait bizarrnak tűnő textualizált események aprólékos retorikai és ideológiai analizálásával kezdi (a geertz-i „sűrű leírás”, „thick description”), melyek a kritikus elméjében – és a legszerencsésebb esetekben az olvasóiban is – előhívnak egy második szöveget, amely Greenblatt tanulmányainak központi témája.³⁴ A *Renaissance Self-Fashioning* Otellóról szóló fejezete³⁵ például egy tízoldalas „kirándulással” indul Peter Martyr *De Orbe Novo* egyik részletébe. Itt Martyr a spanyol konkvisztádorok expedíciójának történetét meséli el, akik sikeresen irányításuk alá vontak egy csoport Lucayan-indiánt, és rávették őket, hogy dolgozzanak a spanyolok aranybányáiban, azt mesélve nekik, hogy ők (a spanyolok) egy olyan országból jöttek, ahová a Lucayanok ősapái haláluk után megtértek. Ebből az anekdotából Greenblatt megkísérli létrehozni azt, amit ő 'improvizációnak' nevez, és amiről úgy véli, hogy a szubjektívizmus tipikus reneszánsz módja: a spanyolok önmaguk beleírásával a kulturális paradigmába, mely meghatározta az indiánok világképét, sikeresen ellenőrzésük alá vonták azokat, akiknek erejét fel akarták használni. Jágó hasonló módon manipulálja Otellót, kihasználva annak negatív önképét és mélyen gyökerező félelmét, hogy nem lesz képes a ke-

³¹ Lásd: Grossberg, Lawrence: On Postmodernism and Articulation: An Interview with Stuart Hall. In: Hall, Stuart: Critical Dialogues in Cultural Studies. Ed. Morley David–Chen Kuan-Hsing. London–New York, 1996. 225.

³² Greenblatt, Stephen: Culture. In: Critical Terms for Literary Study. Ed. Frank Lentricchia–Thomas McLaughlin. Chicago–London, 1995. (a továbbiakban: Greenblatt 1995.) 225.

³³ Greenblatt 1995. 226.

³⁴ A téma részletes tárgyalását lásd: Fineman, Joel: The New Historicism. Ed. H. Aram Veesser. London–New York, 1989. (a továbbiakban: Veesser)

³⁵ Greenblatt, Stephen: Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare. Chicago–London, 1980. (a továbbiakban: Greenblatt 1980.) 222–254.

resztény társadalom – mely számára ő csak egy idegen és semmi több – által előírt elvárásoknak megfelelni.

Nem meglepő, hogy Greenblatt eljárása ellenében elhangzott az „önkényes összefüggések”³⁶ kritikája. Greenblatt elutasítja az okozati magyarázatokat, melyek a hagyományos történelmi analíziseket fémjelezték, illetve elutasítja azoknak a (okozati, funkcionális vagy más) viszonyoknak a teljes kifejtését, melyeket a kulturális egész diverzív részei között észlelni vél. Mi az egzakt természete a Jágó viselkedése és a spanyol konkvisztádorok közötti viszonyoknak? Milyen módon hasonlíthatók össze és miben különböznek? Greenblatt nem foglalkozik ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásával, neki az a fontos, hogy a hasonlóságok a két jelenség között (és azon dolgok, melyek elkülönítik őket) meggyőzzék az olvasót interpretációjának megfelelő voltáról. Mindkettő ugyanazzal a történeti eszmével áll kapcsolatban, de ez az eszme elsősorban Greenblatt diskurzusát képezi, nem a múltat, amellyel foglalkozik. Ironikusán fogalmazva, az önkényes összefüggés elutasítását nem szükséges feltétlenül olyan negatívan értelmezni, mint ahogy azt eredetileg értették. Végül is amit Greenblatt illusztrálni akart, az éppen az, hogy az összefüggés két szöveg vagy két kulturális jelenség között ténylegesen önkényes. Önkényes, mert nem természetes: szövegek és tárgyak kapcsolódnak össze, mert esetükben az artikuláció ideológiai mezője közös, és önkényes logikájával együtt ez az a mező, melyet a narrativista történészeknek le kell írnia.

A *Renaissance Self-Fashioning*ban kidolgozott narrativista olvasási módszert Greenblatt a *Shakespearean Negotiations*ban tökéletesítette. Foucault diskurzivitás-elméletének gyakorlati és konceptuális hatása itt érezhetően gyümölcsözőbb, mint az előző könyv esetében. Ahogy azt a *Shakespearean Negotiations* bevezető fejezete tisztázza, Greenblatt kifejlesztette a kulturális rendszerek és folyamatok funkcionalitásának és formálódásának egy, részleteiben alaposan kidolgozott nézőpontját. A *The Circulation of Social Energy* című fejezetben Greenblatt a kulturális totalitásokról mint szervezett, dinamikus rendszerekről vélekedik, melyek elkülönült, bár egymással kapcsolatban álló „zónákból” (a vallás, a gazdaság, a színház, a politika stb. zónája) tevődnek össze. Ezek emlékeztetnek arra, amit Foucault a *L'Ordre du Discours*-ban „des régions de discours”-nak nevezett:³⁷ a zónák mindegyike egy diskurzív területnek felel meg, mely a rajta keresztül keringő tárgyakat sajátos módon határozza meg és hozza létre, és sajátos módon hozza kapcsolatba azzal a specifikus igazságrendszerrel (*truth-regime*), amely megkülönbözteti más zónáktól. Greenblatt zónái társadalmi terek, melyek sajátossága nekik megfelelő diskurzusok által funkcionálisan determinált; ezek a diskurzusok irányítják, melyik jelenség tartozik 'természetesen' a társadalom egy bizonyos területéhez, mi mondható el róluk és kik által. A *Shakespearean Negotiations*-ban ezt a kultúra-leírást és interpretálási módot alkalmazva részletezi Greenblatt azokat a kulturális és társadalmi tranzakciókat, melyek a diskurzív jelenségek egyik zónából a másikba történő mozgása folyamán közreműködnek. Míg ezek általában anyagi természetűek (materiálisak), hatásuk elsősorban jelentésükben van: az alku- és csereügyletek (*negotiations*) jelentések között zajlanak. (Egy egyszerű példa: a püspöksüveg mást jelent a színház és mást a vallás zónájában.)

Greenblatt zóna-modellje, melyet eredetileg a hagyományos materialista és gazdasági társadalomelmélet korrekciójának szánt, nem utalja szuprastrukturális szintre a kultúrát, hanem a társadalom felépítése fundamentális részének tartja. A modell lehetővé teszi, hogy különbséget tegyen a társadalom egységét képező diverzív részek között, serkentve ezzel a különböző társadalmi és kulturális gyakorlatok funkcionalitásainak megkülönböztetését.

³⁶ Cohen, Walter: *Political Criticism of Shakespeare*. In: *Shakespeare Reproduced: The Text in History and Ideology*. Ed. Jean E. Howard–Marion F. O'Connor. London–New York, 1987. 34.

³⁷ Foucault, Michel: *L'ordre du Discours*. Paris, 1971. 39.

A könyv harmadik fejezete, *Fiction and Friction*³⁸ Greenblatt narrativista megközelítésmódjának tökéletes példáját nyújtja: Montaigne útinaplójának egy részletével indít, amely egy különös hermafrodita jogi esetet beszél el, majd Jacques Duval e témáról készült kortárs orvosi értekezésének³⁹ elemzésével folytatja, végül a shakespeare-i komédiák ruha- és nemcseréinek ('cross-dressing' és 'gender-switching') indítékait és mechanizmusait elemzi. Ez a fejezet világossá teszi, hogy a *Shakespearean Negotiations*ban Greenblatt érdeklődése még inkább, mint a *Renaissance Self-Fashioning*ban⁴⁰ arra a kérdésre irányul, hogy hasonló kulturális gyakorlatok milyen mértékben különböznek egymástól. A könyvben végig az 'egység a különféleségben' koncepcióját szem előtt tartva tesz kísérletet arra (s ez nagyrészt hiányzik a korábbi könyvéből), hogy amilyen specifikusan csak lehet, körvonalazza azt a módot, mely szerint színházi gyakorlatok kapcsolód(hat)nak a társadalomhoz, melynek részei, de amelytől ugyanakkor el is különülnek.

Ami végül is a kulturális gyakorlatokat összeköti a *Shakespearean Negotiations*ban (más szóval, ami biztosítja az egységet a különféleségben), az a társadalmi energia fogalma. Ahogy azt már a könyv alcíme is jelzi, ez az elképzelés a Greenblatt által kifejleszteni kívánt gondolkodásmód központi része. A társadalmi energia fogalma arra kíván választ adni, hogy bizonyos kulturális tárgyak és gyakorlatok egy adott időben hogyan és milyen mértékben hívnak elő hasonló reakciót emberek bizonyos csoportjában. A társadalmi energia fogalma – írja Greenblatt – „az örömmek és az érdeklődésnek ismételtető formáival van kapcsolatban és azzal a képességgel, mely nyugtalanságot, fájdalmat, félelmet, szívdobogást, sajnálatot, nevetést, feszültséget, megkönnyebbülést és csodálkozást tud kelteni.”⁴¹ Greenblatt érvelése tökéletesen érthető: bizonyos tárgyak és gyakorlatok sajátos szupra-individuális érzéseket produkálnak, mert bizonyos mennyiségű „társadalmi energiát” tartalmaznak. Az a tény, hogy ezek a jelenségek „kényszerítő erőt” gyakorolnak emberek egy csoportjára, elegendően magyarázza, hogy Greenblatt miért az energia metaforáját választotta. Ami azt illeti, teszi hozzá Greenblatt, ugyanez az elképzelés található meg néhány, a reneszánsz esztétika számára központi szereppel bíró szerző, mint például Quintilianus és Scaliger poétikai munkáiban is, melyekből ő is merít. Ezekben a szövegekben a metafora a nyelv erejére utal, amely George Puttenham kifejezésével élve – akit Greenblatt szó szerint idéz –, az olvasó „elméjét felpiszkálja”.⁴²

Greenblatt utalásai a fogalom genealógiájára nagyon fontosak, már csak azért is, mert emlékeztetőül szolgálnak arra vonatkozóan, „hogy annak eredete inkább retorikai, mint fizikai.”⁴³ Végső forrása természetesen Arisztotelész *Retorikájának* harmadik könyve, mely szerint az „energeia” nyelvtudományi fogalma „mozgalmasság, elevenség, élettelen dolgok élőként való reprezentálása”,⁴⁴ s Arisztotelész munkájában a nyelvi energia koncepciójaként a költői szó és képzelet erejére mutat rá, amely életet (annak illúzióját) ad élettelen

³⁸ Greenblatt 1988. 66–93.

³⁹ Duval, Jacques: *Des Hermaphrodits, Accouchemensdes Femmes, et Traitement qui est requis pour les releur en santé, et bien leur leurs enfants.* Rouen, 1603.

⁴⁰ Az utóbbi könyvben Greenblatt nem túl következetes a szövegnek egy másik szövegbe, illetve a szövegnek kontextusba való átmenetének kifejtésében. Többnyire fel sem veti ezt a kérdést. Az Othello fejezetben például Peter Martyr és Shakespeare szövegének kapcsolatát mint magától értetődőt tárgyalja: „Remélhetőleg – írja a *De Orbe Novo* elemzésének zárlatában –, az Othello mostanra már az általam leírt kulturális mód páratlan szimbolikus kifejeződéseként hívja fel magára a figyelmet.” Greenblatt 1980. 232.

⁴¹ Greenblatt 1988. 6.

⁴² Greenblatt 1988. Az idézet forrása Puttenham: *The Arte of English Poesie.* Greenblatt hasonló részletre hívja fel a figyelmet Sidney: *Apology for Poetry* című munkájában.

⁴³ Greenblatt 1988. 6.

⁴⁴ Aristotle: *The „Art” of Rhetoric.* Angol fordítása: John Henry Freese. London–Cambridge, Mass., 1974. (a továbbiakban: Aristotle) 475.

dolgoknak és személyeknek. Ennek az erőteljes nyelvnek a segítségével, állítja Arisztotelész: „a dolgok szavak formájában jelenítődnek meg, melyek valóságukat jelzik”.⁴⁵ Az Arisztotelészre való utalás sem ad igazán választ a társadalmi energia egzakt természetét illető alapvető kérdésre, de tartalmaz egy fontos támpontot Greenblatt bizonytalan fogalmának megértéséhez. Valójában, állítja Greenblatt, a társadalmi energia lényegére vonatkozó kérdés nagyrészt megválaszolhatatlan, mert „a terminus tartalmaz valamiféle mérhető, de nem lehet meghatározni alkalmas és megbízható formulát egy egyedülálló, stabil alapegység elkülönítésére, mely a vizsgálat tárgyául szolgálhatna. Mi az energiát csak közvetve, hatásai által azonosítjuk: ez abban nyilvánul meg, hogy képes kollektív fizikai és mentális tapasztalatokat előidézni, alakítani és szervezni.”⁴⁶

A tény, hogy Arisztotelésznek a nyelv energikus természetéről szóló észrevételeit leginkább William von Humboldt⁴⁷ vette át, nyilvánvalóvá teszi a koncepció hasznosságát egy, a történelmi eszmék keresésére összpontosító narrativista gyakorlatot során. Ugyanakkor a kapcsolat Humboldt munkásságával a Greenblatt elméletében lappangó potenciális veszélyre is rávilágít. Humboldt nyomdokaiban járva, teóriáját Greenblatt annak érdekében is alkalmazhatta és szerkeszthette volna, hogy a történelmi eszmét („historische Idee”) visszaállítsa oda, ahol Humboldt állítása szerint találta: magába a múltba, és nem a történész diskurzusába. Ahogy arra már fentebb rámutattam, pontosan ez volt az Ankersmit posztmodern historizmusa és hagyományos előfutárai közti vita központi magja: az utóbbiak szerint a múlt koherenciája (*Zusammenhang*) magának az anyagnak a funkciója, és nem a történész által alkalmazott eljárásoké, hogy azt felfoghatóvá tegye. A jelenség greenblatti leírása szerint a társadalmi energia (bár nem azonnal látható) az, ami végül a múlt jelenségei közötti „Zusammenhang”-ot biztosítja: ezek koherenciája a társadalmi energia megtestesülése. Következésképpen ez az elmélet éppen azt testesíti meg, amit Greenblatt a leginkább próbál elkerülni: az „eredeti pillanat” („*originary moment*”) keresését, ami a múltat olyanná teszi, ami a mi interpretációnkon (és másokén is) kívül esik. Ez a körmönfont érvelés magában foglalhatja, hogy a történész, akinek sikerül a társadalmi energiát plurális és pluriform manifesztációiból kiszűrnie, képes lesz kapcsolatba kerülni a múlt valóságával, s csökkenteni tudja diverz manifesztációinak heterogenitását. Ennek következtében az anekdoták többé nem a diszperzió helyei, hanem a társadalmi energia diverzív manifesztációi.

Új historizmus és Certeau heterológiája

A mód, ahogy Greenblatt a társadalmi energia fogalmát használja, túlságosan kidolgozatlan ahhoz, hogy határozott ál-okozati összefüggést állapítsunk meg koncepciójának használata s aközötti vágya között, hogy „kapcsolatba kerüljön a valósággal” („in touch with the real”).⁴⁸ Ez a vágy, mondhatni, a posztmodern heterologikus historizmus legtöbb változatának egyik kiindulási pontja, s addig nincs is semmi baj vele, amíg a történészek tudatában vannak, hogy a múlt, ami után annyira vágyakoznak, közvetlenül soha nem lesz hozzáférhető. Ez a vágy hasonló ahhoz, amire Greenblatt a *Shakespearean Negotiations* kezdő passzusában utal: vágyunk rá, hogy a holtakkal beszélgessünk, miközben tudatosítjuk, hogy azok hangja többé már nem hallható közvetlenül.⁴⁹

⁴⁵ Aristotle 405.

⁴⁶ Greenblatt 1988. 6.

⁴⁷ Humboldt az élő nyelvet (speech) az „Energiea”, és nem az „Ergon” (work) kifejezéssel definiálja. Humboldt 418.

⁴⁸ Greenblatt, Stephen: *The Touch of the Real*. Representations. 59. 1997. 14–29. (a továbbiakban: Greenblatt 1997.)

⁴⁹ Greenblatt 1988. 1.

Foucault-hoz hasonlóan honfitársa, Michel de Certeau is munkáiban a történeti diskurzusok és a múlt valósága között létező leküzdhetetlen akadályra összpontosít. Míg Foucault legfőbb célja a diskurzív mezők, formációk és működésük lehető legpontosabb leírása volt, Certeau főként azokkal a mechanizmusokkal foglalkozik, amelyek elválasztják a múlt valóságát annak mind kortársi, mind későbbi reprezentációitól. Certeau a „szavak és a dolgok” („les mots et les choses”) közötti akadályról lacani nézeteket vall: „A historiográfia (vagyis 'történet' és 'írás') a nevében hordja a paradoxont – majdhogynem oxymoront –, annak a viszonynak a paradox voltát, mely két antinomikus fogalom, a valóság és a diskurzus közt fennáll. Feladata egyrészt az, hogy összekapcsolja őket, és azon a ponton, ahol ez a kapcsolat már nem képzelhető el, úgy tegyen, mintha a kettő összeköthető lenne.”⁵⁰ Foucault módszere deskriptív: a *Geistesgeschichte* elképzeléseit a végletekig viszi még attól is tartózkodva, hogy a különféle diskurzusok jelentéseit figyelembe vegye. Őt nem annyira a diskurzusok értelme érdekli, hanem a szabályok és előírások, melyek létrejöttüket lehetővé teszik.⁵¹ Certeau módszere ezzel szemben pszichoanalitikus, az írás és reprezentációinak mechanizmusait igyekszik felfedni aszerint, hogy a valóságot melyik diskurzus sajátítja ki és birtokolja. Certeau-t az érdekli, hogy milyen mértékben tér vissza az eddig elfojtott valóságos (a történelem „mássága”, ahogy ő nevezi) a diskurzusba. Vagyis a „másság” csak annak keretei között ismerhető és jeleníthető meg, amivel szembehelyezkedik, és amiből örökre kizárva marad.

Foucault írásainak szentelt mindhárom tanulmányában⁵² Certeau figyelme a diszperziás és elidegenítés azokban megnyilvánuló historiográfiai gondolkodásmódjára irányul. Ennek a kettős logikának a legfőbb kivételését ő azokban az egyedi történetekben találja meg, melyeket Foucault a modernség felemelkedésének nagy narratívájában mutat be, mely legtöbb könyvének fő szervezőeleme. Ezek a történetek nem illusztráló gesztusokként működnek, ezek a „különféslegés színhelyei” („scenes of difference”), melyek lehetővé teszik az olvasónak, hogy megtapasztalja, amit Certeau a saját munkájában szándékozik kidolgozni: „un éclat d'autre.”⁵³

Certeau elemzése a múlt és jelen közötti dialogikus viszonyról nagymértékben hasonlít Greenblattéé. Certeau szerint ez a folyamatos párbeszéd, melyen a történetírás gyakorlata alapul, maga után von egy soha véget nem érő (ön)elidegenítési folyamatot: részletekbe menő vizsgálódások folyamatában a múlt egyrészt próbakölként szolgál vélemények és elvárások tekintetében, melyek maguk is egy történelmileg determinált kutatási terület produktumai, másrészt elutasítása a teleológia filozófiájának, mely a jelent a múlt struktúráinak problémamentes és tökéletesített produktumának tartja. Certeau véleménye szerint a történelmi anyagok nem közelíthetők meg ilyen egyszerűen. A kísérletek, hogy a jelent kivetítsük a múltra (és vice versa), meghiúsulnak, ha másért nem, azért, mert a történések által forrásokként használt történelmi szövegeket belső hasadás jellemzi, amely mint olyan, magának az írásnak is alkotórésze: egyrészt a szövegek az „effects de réel” (narratív vagy más) folyamatainak termékei, másrészt pedig kirekesztések és elhallgatások (elfojtott) mechanizmusai vannak átszöve. A diskurzus következményeként a szövegek jellemzője, ír-

⁵⁰ Certeau: *The Writing of History*. Transl. Tom Conley. New York, 1988. XXVII. (Kiemelés tőle.)

⁵¹ Gilles Deleuze szavaival: „seul compte ce qui à été formulé, là, à tel moment, et avec telles lacunes, tels blancs.” Foucault. Paris, 1986. 13.

⁵² Első tanulmányának tárgya a *Les Mots et les choses*. („Le noir soleil du langage: Michel Foucault.” In: Certeau, Michel de: *Histoire et psychanalyse entre science et fiction*. Ed. L. Giard Paris, 1987. 15–36. (a továbbiakban: Certeau 1987.)) A másodiké a *Surveiller et punir* („Microtechniques et discours panoptique: un qui-proquo.” Certeau 1987. 37–50.) és a harmadiké Foucault egész munkássága („Le rire de Michel Foucault.” Certeau 1987. 51–65.).

⁵³ Certeau 1987. 55–57.

ja Certeau, a nem kimondott (elhallgatott), ami benne foglaltatik a zárlatban.⁵⁴ Ezek a fogalmak már jelzik Certeau történetírásának pszichoanalitikus vonalát: mióta a történelmi szövegek többé már nem szolgálnak átlátszó ablaküvegekként, melyek teljes betekintést nyújtanak a múltba, „ahogy az ténylegesen megtörtént”, a történészeknek pótolniuk kell a naiv mimetikus olvasási eljárást egy olyan nézőponttal, mely a szöveg „tudatalattijának” jelzéseire, a szöveg néma helyeire és a vakpontokra összpontosít.⁵⁵ Ilyen olvasási eljárásban a szöveg jelzései nem utalnak zavartalanul valami szövegen kívültre, azok inkább a szöveg-szervező alkotási mechanizmusok konkrét megvalósulásai.⁵⁶

Certeau szerint a történetírás alapját alkotó esetlegesség központi feltételeinek egyike az a tény, hogy a történelmi gyakorlat maga is a 'scriptural economy' 17. századi európai felemelkedésével áll kapcsolatban: az írás ökonómiájával, melyben a szövegek – Nelson Goodman kifejezésével – „a világalkotás módjai” („ways of worldmaking”).⁵⁷ Certeau véleménye szerint azonban ez az elképzelés nem feltétlenül olyan ártatlan, mint Goodman-nél: egy világ szövészerű felépítése (a L'Écriture de l'histoire konkrét esetében az Új Világ [New World]) extratextuális valóság könyörtelen kisajátítását foglalja magában, annak jelentést tulajdonít, vagyis rákényszeríti a jelentést. Certeau-t az érdekli, hogy a történész írása milyen mértékig tesz arra kísérletet, hogy a múltat annak egyediségében előállítsa (szó szerint: illusztrálja) – ami ráadásul szükségszerűen reménytelen kísérlet. Az írás örökre a múlt másságának keresése marad, ami viszont a 'scriptural economy' keretein belül örökre ellenáll a kisajátítására tett kísérleteknek. A legjobb esetben – és ez az, amire Certeau is törekszik – a gyakorló történész megpróbálhatja írásaiban érezhetővé tenni a kirekesztés, belefoglalás és az ellenállás szakadatlan és kölcsönös folyamatát. Az anekdota vagy mikro-történet (microstoria) heurisztikája egyike azoknak az eszközöknek, melyek hozzájárulhatnak egy ilyenfajta megközelítmód sikeréhez.

Certeau módszerének mélyrehatóbb elemzése meghaladná a jelen tanulmány kereteit, ezért a következőkben annak vizsgálatára szorítkozom, hogy Greenblatt munkája hogyan hozható összefüggésbe a heterológia elképzeléseivel.⁵⁸ Ehhez a Certeau által vallott program leírásakor már bemutatott kulcsfogalmakat – „diszperzitás” („dispersal”) és „elidegenítés” („estrangement”) – közvetlenül is felhasználhatjuk: az ikerfogalmak – „rezonancia” („resonance”) és „csoda/csodálkozás” („wonder”) –, melyek segítségével Greenblatt saját projektje lényegének megragadására tett kísérletet, több ponton is analogikusnak mondhatók a Certeau által kiválasztottakkal. A *resonance* és *wonder* dialektikájának legátfogóbb tárgyalása a *Resonance and Wonder* címet viselő tanulmányban található.⁵⁹ Ennek konklúziójában Greenblatt azt állítja: „az újhistorizmus szerepe az, hogy folyamatosan megújítsa a 'csodálatost' (marvellous) a 'resonance' mélyén”.⁶⁰ Érvelésének programatikus tendenciája nyilvánvaló: az újhistorizmus olvasási módszerének figyelembe kell vennie egyrészt a műalkotás alapját képező kontextuális viszonyokat (melyek létrehozták, és amelyeket képví-

⁵⁴ Certeau 1975. 58.

⁵⁵ A *Psychanalyse et histoire* című írásában Certeau felvázolta az analitikus és a történész feladatai közti párhuzamokat. (Certeau 1987. 97–117.)

⁵⁶ Certeau 1975. 19–20.

⁵⁷ „[S]i l'histoire est une institution et une pratique, elle est aussi, et peut-être surtout, une écriture” – írja Roger Chartier Certeau történetírását tárgyaló elemzésében (Certeau, Michel de (Ed.): *Luce Giard*. Párizs, 1987. 160.). A fogalom első tárgyalását lásd: Certeau, Michel de: *L'Invention du quotidien*. I. *Arts de faire* [1980] Paris, 1990. 195–224.

⁵⁸ Tanulmányomban „Gazing at the Borders of The Tempest: Shakespeare, Greenblatt and de Certeau”. In: *Constellation Caliban: Figurations of a Character*. Ed. Nadia Lie-Theo D'haen. Amsterdam, 1997. 61–79. Megpróbáltam Greenblatt és Certeau munkássága közti összefüggéseket alaposabban megvizsgálni.

⁵⁹ Greenblatt 1990. 161–183.

⁶⁰ Greenblatt 1990. 181.

sel), másrészt a műalkotásnak mint formális, esztétikai struktúrájának autonóm voltát: szükségszerű szem előtt tartani a műalkotás szingularitását, illetve annak módszereit, hogyan képes megjeleníteni valamit, ami kívül fekszik. A „*resonance*” fogalmán, írja Greenblatt, „egy dolog azon erejét értem, hogy képes formális határain túlra, egy nagyobb világba átnyúlni, hogy képes a szemlélődben feléleszteni azokat a komplex, dinamikus kulturális erőket, melyekből előbukkant, és amelyeket a szemlélő által érzékelhető metaforaként vagy metonímiaként képviselhet. A „*wonder*” terminus alatt egy dolog azon képességét értem, mely megállásra készíti a szemlélődőt, a páratlanság érzetét kelti, és túlfűtött figyelmet ébreszt.”⁶¹

Bár tanulmányában Greenblatt maga sem teremt kapcsolatot a wonder és a resonance dialektikája, illetve az általa alkalmazott történeti *microstorie* között, az anekdota e dialektika alapvető megnyilvánulási pontjaként szolgálhat. A greenblatti 'egység a különbözőségben' analitikus logikájának legfőbb példája az anekdota: az általa nyújtott történelemszemlélet a kultúra és úgynevezett reprezentánsai közötti potenciális konfliktus helyszíné, mely a kultúrát a belefoglalás és kirekesztés dinamikus, strukturális rendszerének mutatja be. Mint ilyen, lehetővé teszi a történésznek, hogy történelmi anyagokat mint egyidejűleg reprezentatív és nem reprezentatív forrásokat interpretáljon.

Greenblatt anekdota-alkalmazásának legátfogóbb tárgyalását Joel Fineman nyújtja, s azt narrativista, illetve heterologikus lehetőségei szempontjából is vizsgálja. Annak vitatása során, hogy „az anekdota mint egy egyszeri esemény narrációja, irodalmi formaként vagy műfajként, egyedi módon utal a valóságra”,⁶² Fineman már rámutat az anekdota kettős funkcionalitására. Az anekdota egyrészt narrativista „ontológiájára” koncentrál (amennyiben tükrözi a történelmi ideát, amely a történész diskurzusát szervezi), mindemellett fenntart egy saját referenciális köteléket a múlt valóságával, melyből vétetett. Roland Barthes kifejezéseit használva, melyeket a történeti és más diskurzusok referenciális illúziójának elemzése céljából dolgozott ki, azt is mondhatnánk, hogy az anekdota az „előírás” („*prescription*”) és a „jelölés” („*notation*”) közös funkcióit kombinálja.⁶³ „Van valami az anekdotában”, írja Fineman, „ami irodalmi (narratív) státusát meghaladja, és pontosan ez a többlet az, ami az anekdotának a valósághoz való félreérthetetlen, referenciális hozzáférhetőségét nyújtja.”⁶⁴

A Barthesra való utalás emlékeztetőül szolgál arra (ahogy Fineman másik gondolata, „a valósághoz való hozzáférhetőség” is), hogy amit az anekdota megjelenít a múltból, nem több, mint csupán egy elképzelés arról. Amíg egyeseknek ez az emlékeztető feleslegesnek, sőt szükségtelennek tűnhet, addig mások a „valóság-effektus” („*effet de réel*”) referenciális ígéretét tényként tartják számon, és a történeti anekdotákat a szöveg olyan helyeinek tartják, melyek lehetővé teszik az olvasónak, hogy szemtől-szembe álljon a múlttal, „wie es eigentlich gewesen.”

Ha csupán Greenblatt saját, az anekdota heurisztikáját érintő reflexióira korlátozzuk magunkat, nehéz egyszer és mindenkorra eldönteni, hogy a fenti csoportok közül ő melyikhez tartozik.⁶⁵

⁶¹ Greenblatt 1990. 70.

⁶² Veese. 56.

⁶³ Barthes, Roland: *L'effet de réel*. In: Barthes, Roland: *Le bruissement de la langue*. Paris, 1984. Lásd még: Ankersmit 1994/2. 125–161.

⁶⁴ Veese, 56.

⁶⁵ Ugyanerre az ambivalenciára, ahogy azt egy másik tanulmányomban már tárgyaltam (Pieters, Jürgen: *Facing History, or The Anxiety of Reading: Holbein's according to Greenblatt and Lyotard*. In: *Literature and History*. Ed. Spargo Tamsin derül fény, ha Greenblatt „párbeszéd a holtakkal” elképzelését és Holbein *The Ambassadors* című munkájának greenblatti elemzését (Greenblatt 1980.) szembesítjük.

Míg a téma tárgyalásakor a Learning to Curse néhány tanulmánya arra az eljárásra összpontosít, melyben az anekdota alapvetően elidegenítő mechanizmusként működik, addig újabb keletű tanulmányában Clifford Geertz antropológiai írásainak az új historizmus elméletére és gyakorlatára kifejtett hatásáról részben eltérő képet fest. Ebben a szövegben Greenblatt azt a tényt hangsúlyozza, hogy az anekdoták, bár a múlt valósága „nyers” („raw”) darabjainak tűnnek, valójában a narratíva részei.⁶⁶ Emellett azonban az anekdotának mint puszta retorikai fogásnak használata ellen is érvel: „Ha ez csupán a retorika kérdése – állítja –, akkor csak egy »valóság-effektus« idéződik fel és semmi több.”⁶⁷ Csak egy valóság-effektus: ha a posztmodern historizmus (narrativista és heterologikus változataiban egyaránt) azzal, hogy folyamatosan konfrontálja az irodalom- és kultúrtörténészeket a múlttal való találkozás teljes közvetlenségének lehetetlenségével, ösztönözni látszik őket, hogy új módszerekkel hozakodjanak elő, melyek segítségével ez a probléma elkerülhetővé válhatna. Greenblatt elfogadja, hogy a „valóság-effektus” az, aminek Barthes és mások hitték, azaz „illúzió” („une illusion”), de Greenblatt azt kívánja a történésztől, hogy hivatásához hű és egyben „illuzionista” („un illusioniste”) legyen, aki úgy jeleníti meg a múltat, mintha az valóságos lenne.

Fordította: Lábadi Zsombor–Bereck Annamária

⁶⁶ Greenblatt 1997. 27.

⁶⁷ Greenblatt 1997. 21.